

18. *Ефимов А.Н.* Черниговские кафедральные соборы златоверхий Спасопреображенский и Борисоглебский священноисторические памятники – храмы XI века, их прошлое и современное состояние / [собор. свящ. А. Ефимов]. Вып. 2, 3 и 4. – Чернигов : Тип. губерн. правления. – 1910. – 198 с.
19. *Травкіна О.І.* До питання про місцезнаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію / Ольга Травкіна // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 85–91.
20. Чернігівський колегіум / [авт. кол.: Ольга Травкіна (кер.) [та ін.]]; Нац. архіт.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : видавець Лозовий В.М., 2012. – 237, [2] с.

Тригуб О.О. З історії ремонтів будинку Колегіуму в Чернігові у XIX ст.

У статті висвітлено невідомі епізоди з історії пам'ятки архітектури національного значення – будинку Колегіуму в Чернігові (в XVIII–XIX ст. – соборна дзвіниця). Наведено документи, що описують стан споруди та хід ремонтно-будівельних робіт у XIX ст.

Ключові слова: Чернігів, будинок Колегіуму, соборна дзвіниця, ремонт.

Тригуб А.А. К истории ремонтв здания Коллегиума в Чернигове в XIX в.

В статье освещены неизвестные эпизоды с истории памятника архитектуры национального значения – здания Коллегиума в Чернигове (в XVIII–XIX вв. – соборная колокольня). Приведены документы, описывающие состояние сооружения и ход ремонтно-строительных работ в XIX в.

Ключевые слова: Чернигов, здание Коллегиума, соборная колокольня, ремонт.

Tryhub O.O. From the history of repair the Chernihiv Collegium building in 19 century

Unknown episodes from history of the architectural monuments of national importance – the Chernihiv Collegium building (in the 18–19 centuries – the cathedral belfry) is described in the article. Presented documents covering the state of building and reconstruction work in 19 century.

Key words: Chernihiv, the Chernihiv Collegium building, cathedral belfry, repair work.

[надійшло до редакції: 03.10.2014 р.]

УДК [902(091):069](477.5)«1945/1946»

Анна ЯНЕНКО
(Київ)

Археологічні колекції музеїв Північного Лівобережжя України в 1945–1946 роках у контексті історії музейної археології міжвоєнного періоду

Археологія на теренах УСРР/УРСР протягом 1920–1930-х років розвивалася завдяки науковій діяльності українських учених, які працювали у різноманітних інституціях загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів. Переважна більшість польових археологічних досліджень проводилась саме за участі музейних працівників, у той час як академічні наукові осередки відігравали координаційні, науково-організаційні функції. Розквіт музейної польової археології, який припав на 1920-ті роки, призвів до створення/поповнення різнопланових археологічних фондів понад півсотні українських музейних установ. Трагічні події першої половини XX ст., зокрема репресивна політика щодо української інтелігенції та Друга світова війна, призвели до значних втрат національної культурної спадщини, національної історичної

традиції та її носіїв. Збирання й систематизація інформації щодо стану археологічних музейних колекцій у 1945–1946 роках має важливе практичне значення, відображаючи археологічні дослідження довоєнного періоду, рівень збереженості експонатів після подій Другої світової війни, сприяє проведенню паспортизації старих музейних колекцій, відродженню наукових традицій вітчизняного музейництва.

У вітчизняній історіографії дослідники неодноразово зверталися до історії музейної справи в Україні у перші післявоєнні роки. Зокрема, питання стану музейних фондів Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського у 1940-х роках висвітлено у роботах О.Є. Черненко [1], Г.П. Арендар, С.М. Лихачової [2], І.С. Синельник [3]. Інформація про діяльність музеїв Північного Лівобережжя, їх відбудову й подальший розвиток у повоєнні роки міститься у роботах М.М. Ігнатенко [4], С.М. Калібовця [5], стан археологічних колекцій музеїв Чернігівщини розглянутий у статті А.С. Яненко [6]. Проте, висвітлюючи загальний стан музейних установ і їхніх колекцій, дослідники лише побіжно торкалися питання збереженості археологічних матеріалів музеїв Північного Лівобережжя у контексті висвітлення історії археології міжвоєнного періоду.

Метою цієї роботи є висвітлення повоєнного стану, історії формування, наявності та складу археологічних колекцій музеїв Північного Лівобережжя України [7] в 1945–1946 роках. Розглядаються матеріали щодо Чернігівського, Остерського, Сосницького, Прилуцького, Новгород-Сіверського, Ніжинського, Сумського, Глухівського, Котопського, Путивльського, Роменського, Охтирського музеїв. Для розкриття теми було залучено, серед іншого, документи з особового архіву М.Я. Рудинського, який зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України [8].

Протягом 1920–1930-х років регіональним консолідуючим осередком польових археологічних досліджень був Чернігівський державний музей. Співробітники установи провели самостійні дослідження близько 30 археологічних пам'яток. Значним внеском у розвиток вітчизняної археології стали розвідки і розкопки в околицях с. Шестовиця, де П.І. Смолічев упродовж 1925–1927 років виявив давньоруські могильники й городища. У вересні 1926 р. він також провів розкопки могильника черняхівської культури у с. Маслове (Златопільський район Черкаської обл.). У 1927 р. С.Г. Баран-Бутович здійснив розвідки на різночасових місцезнаходженнях і поселеннях в урочищах «Крайній зруб», «Висока гряда» (с. Анисів, Чернігівський район), «Друцька гора» (с. Золотинка, Чернігівський район), «Дубовиця» (с. Ковчин, Куликівський район), «Високий груб» (с. Миколаївська, Менський район), «Бір» (Менський район), «Чартянка» (с. Брусилів, Чернігівський район), «Селище» і «Дальні Бугри» (с. Боромики, Чернігівський район), неподалік сіл Количівка, Півці, Підгірне, Піски, Іванівка (до 1947 р. Янівка), Красне (Олишівська селищна рада), Старий Білоус, Березанка, Слабин, (Чернігівський район), Лизунова Рудня, Неданчичі, Червона Гуза, смт. Ріпки (Ріпкинський район) [9]. У 1934 р. до музею прийшов працювати молодий археолог – випускник Київського університету О.О. Попко, який наприкінці 1930-х років брав участь у роботі Деснянської експедиції Інституту історії матеріальної культури АН УРСР (далі – ПМК). Угода про залучення Чернігівського історичного державного музею до експедиції ПМК з археологічного дослідження Чулатівської стоянки й обстеження узбережжя Десни в найближчих околицях цієї стоянки була укладена 29 квітня 1936 р. До штату експедиції під керівництвом М.В. Воеводського увійшли В.Я. Заха-

рченко [10] і О. Макарець. Відповідно до угоди 30–40 % знайденого матеріалу (палеонтологічного й археологічного) після наукового опрацювання в ПМК мали поповнити колекції Чернігівського історичного державного музею [11].

На початку війни, у липні 1941 р., музей припинив свою діяльність і колекції почали готувати до евакуації. З 18 до 25 серпня 1941 р. близько 30 тис. музейних предметів

Рис. 1. Кераміка з безкурганного могильника в околицях смт. Сосниця. Дослідження С.Ю. Виноградського 1920–1930-х років

вивезли на Схід. Удалося врятувати значну частину археологічного зібрання, зокрема всі планшети, які перебували в експозиції, більшу частину фондів Музею українських старожитностей і Музею Чернігівської архівної комісії. На жаль, колекції кераміки, зібрані під час розвідок у 1920–1930-х років, а також деякі інші матеріали залишилися в музеї. Під час бомбардування міста 26–27 серпня 1941 р. будинок

Чернігівського державного історичного музею був зруйнований. Достовірно встановити, скільки та які саме археологічні колекції були втрачені в 1941 р. неможливо. У повоєнні роки кількість археологічних колекцій, що загинули, оцінювалися як 12000 одиниць. Однак ця цифра не підтверджувалася жодним документом або підрахунками.

Після визволення території Чернігівської обл. від німецьких окупантів у грудні 1943 р. Чернігівський історичний музей відновив свою діяльність у колишньому приміщенні Музею українських старожитностей В.В. Тарновського. В одній із кімнат цього будинку після повернення з евакуації кілька років зберігалися нерозібрані колекції. Їхню інвентаризацію було здійснено протягом 1946–48 років. Інвентаризовані археологічні колекції запакували у картонні коробки з-під отриманих у роки війни за ленд-лізом продуктів харчування. Речі, котрі з якихось причин не записали до інвентарних книг, просто були складені разом. У 1947 р. в музеї відкрили нову експозицію, де були представлені окремі пам'ятки з довоєнного археологічного зібрання. У роки війни найбільш постраждала саме та частина археологічного зібрання, яка надійшла до музею у 1920–1930-х роках. У 1948 р. була складена облікова документація лише на одну колекцію цього часу – розкопки П.І. Смолічева поблизу с. Шестовиця. Проте й ці знахідки врахували не повністю. Пізніше вдалося визначити речі зі скарбу ювелірних виробів, знайденого в 1930-х роках поблизу с. Гушин Чернігівського району та матеріали з розкопок палеолітичної стоянки Чулатів I 1935 року, а також віднайти серію кременевих знарядь праці з позначкою «Пушкарі, 1935» [12].

Польові археологічні дослідження співробітники музею Остерщини розпочали в 1923 р. Обстежувалися пам'ятки в межах сучасних Вишгородського району Київської обл. та Козелецького району Чернігівської обл. Зокрема, у серпні 1923 р. А.Г. Розанов провів розвідки фундаменту Михайлівської церкви (Юр'євої Божниці XI–XII ст.) у с. Старгородка [13]. Протягом кількох польових сезонів 1923–1925 і 1927 років були проведені дослідження на поселеннях неоліту – енеоліту в околицях с. Євминка за участі А.Г. Роз-

анова, краєзнавця О.М. Сінкевича, співробітників ВУАК М.О. Макаренка та В.С. Козловської, дослідників із Ленінграду Б.Л. Богаєвського та Л.А. Дінцеса. В 1924 р. А.Г. Розанов і О.М. Сінкевич виявили та дослідили багаточарові поселення в околицях с. Сувид. 29 квітня 1925 р. А.Г. Розанов провів розкопки середньовічного кургану в с. Булахів (Козелецький район). У тому ж році були проведені розвідки/розкопки на багаточаровому поселенні в урочищі «Бугаївка» (с. Виповзове) та розвідки на різночасових поселеннях біля сіл Старий Глібів і Окунінове (нині затоплені Київським водосховищем). У 1927 р. досліджувалося неолітичне поселення в урочищі «Шпиль» (с. Вовча Гора), у 1924 і 1927 роках – багаточарове городище неподалік с. Старогородка [14]. В 1936–1937 роках розвідки в околицях с. Старогородки, м. Остер і торфорозробки вздовж р. Остер (навпроти хут. Пальчики) проводив О.В. Бузун, який очолював музей Остерщини у 1935–1948 роках [15]. Остерський краєзнавчий музей відновив свою роботу в листопаді 1943 р. Установа мала 422 назви експонатів, з яких археологічні склали 131 (понад 200 номерів), церковної археології – 88, відділу природи – 119, історії краю – 84. Під час окупації було знищено й пограбовано 384 музейні предмети (68 назв), 810 книг. У березні 1946 р. в музеї частково залишилися археологічні експонати тільки 12 місцезнаходжень із понад 20 археологічних пам'яток, які були досліджені співробітниками установи у міжвоєнні роки [16].

Ю.С. Виноградський, фундатор і завідувач Сосницького історично-археологічного й етнографічного музею, з 1921 р. здійснював планомірні систематичні дослідження у межах кількох районів сучасної Чернігівської обл. У міжвоєнний період він провів розвідки різночасових поселень в околицях м. Батурин (урочище «Обірок»), сіл Обмачів, Нові Млини (урочища «Моцарка», «Угірки», «Красна гора») Борзнянського району та палеолітичної стоянки, поселення доби неоліту–енеоліту (урочище «Біла Круча») і слов'янського городища біля с. Бурімка Ічнянського району. Ю.С. Виноградський також виявив палеонтологічні знахідки в околицях с. Оболоння (урочище «Кручі»), різночасові поселення та городища біля с. Шабалинове (урочища «Лиса Гора», «Святий Обірок», «Заболітте») Коропського району, зафіксував і оглянув багаточарове поселення в околицях хут. Маріянталь, неолітичні поселення біля с. Рудня (урочища «Гуд та Жужель», «Корольова Гора») і с. Червона Буда, городище слов'янської доби у с. Ходіївка Корюківського району, давньоруські поселення і городища в околицях сіл Волосківці (урочище «Замок»), Дягова (урочище «Городок»), Жовтневе, Феськівка, Чамаров городок, обстежив багаточарові поселенські пам'ятки біля с. Киселівка (урочище «Чепіжине»), м. Мена (урочища «Типова Гора», «Журбина Дубина»), с. Червоні Гори Менського району, неолітичні поселення в околицях сіл Бутівка (урочище «Кідьба»), Велике Устя (урочище «Круг»), хут. В'юнище

Рис. 2. Керамічний матеріал «полів поховань» із могильника біля с. Журавка, виявлений у 1930 р.

(урочища «Красна Гора В'юниська», «Лиса Гора»), хут. Голодомирівка, сіл Гутище (урочище «Болітчатко»), Кнути (урочище «Чакало»), Лави (урочище «Озеро»), Мале Устя (урочища «Чистий Деснячок», «Казенна Гора»), хут. Новосілле, с. Пекарів (урочища «Біла Гора», «Дуброва»), багаточисельні поселенські пам'ятки біля смт. Сосниця (урочище «Город Болиживота»), сіл Козляничі (урочище «Туличев»), Кириївка (урочище «Селище»), хут. Зайцівка (урочище «Борова»), хут. Голодомирівка (урочище «Маслов»), давньоруські городища і поселення в околицях сіл Змітнев (урочище «Змітневський городок»), Льмїнове, Ляшківці (урочище «Городок») Сосницького району, неолітичне поселення біля с. Колядин (урочище «Колядинське (Мертва річка)») Талалаївського району тощо.

Під час окупації Сосницький районний краєзнавчий музей (таку назву інституція мала впродовж 1940-х років) і його колекції цілком збереглися. Археологічні фонди музею у 1945 р. склалися з матеріалів із понад «50 стоянок «неолітичних» епохи матриархату в розвиненій і пізнішій стадіях та 9 городищ із пам'ятками культури, починаючи від VI–VII ст. н.е. доби ранкової стадії розпаду роду батьківського в місцевих слов'ян (Шабалинівське городище біля с. Шабалинова Коропського р.) до XV–XVI ст. н. е. доби «Литовської зверхності» (Хавдіївське городище край с. Хавдіївки [Ховдіївка] Карюківського р.)» [17]. Загальна кількість експонатів музею станом на 1 січня 1945 р. становила 5 338 номерів. У експозиції, побудованій «за системою зміни соціально-економічних формацій», провідне місце посідали археологічні колекції та частково палеонтологічні знахідки (кістки мамонта, носорога, зубра, оленя тощо). У вітринах, окрім невеличкої збірки кременевих знарядь із Чулатівської палеолітичної стоянки (Новгород-Сіверський район Чернігівської обл.), були представлені такі артефакти епохи неоліту/енеоліту: «кам'яні молотки 16 штук (із котрих є 1 орнаментований різь, 2 прив'язані, решта з просвердленими дірами) та 12 фрагментів молотків, 4 кремінні сокири, 2 кремінні тесла, 4 списи кремінні, 1 кинджал з пісковіку, збірка наконечників до стріл різної форми (переважно з кременю, з ніжкою до насаджування на прут і без ніжки), ножики, скребки, пилки, кидальні камінці, шила, рибальські важки з глини, невеличка шліфувальна плита з пісковіку (з В'юниського Торфовища), зразки кераміки (фрагменти) з епохи передкласового суспільства періоду матриархату та з доби переходу до періоду патріархального» [18]. Як в експозиції, так і у фондах переважали фрагменти ямково-гребінцевої кераміки. Серед рідкісних для регіону знахідок у музейних колекціях зберігалися: фрагменти кераміки з конічними денцями з хут. Чашів біля Сосниці, кельти доби бронзи (два з околиць хут. Маріяталь, один із околиць с. Савинки Корюківського району Чернігівської обл.), два штучно деформовані сарматські черепи, бронзові наконечники стріл, шпильки, обручки з дроту, поясні прикраси, залізні спис і ніж, виявлені неподалік хут. Маріяталь, кераміка з безкурганного могильника в околицях Сосниці, товкач і зенотерка з городища біля с. Козляничі (Сосницький район) тощо [19] (рис. 1).

Польові археологічні дослідження музею в Прилуках міжвоєнного періоду пов'язані з ім'ям В.І. Маслова, який протягом 1927–1930 років керував установою, а також з іменем Ю.Г. Каневського, співробітника Прилуцького окружного музею. В.І. Маслов здійснював різнопланові краєзнавчі обстеження регіону, серед іншого ним «під час виїздів провадилась і рекогносцировочна археологічна робота: брались

на облік могили, що зустрічались по шляхах, збирались археологічні відомості від різних осіб за підземні льохи, кургани й городища» [20]. В 1928–1929 роках В.І. Маслов провів розвідки в околицях с. Іваниця, хут. Копил (Ічнянський район) і неподалік с. Рудівка (Прилуцький район). У вересні 1929 р. Ю.Г. Каневський оглянув курганну групу в урочищі «Полтава» (кургани [могили] «Весела», «Ушива», «Різана», «Роблевиці») в околицях с. Гнідинці (Варвинський район) [21]. У 1929–1930 роках Прилуцький окружний музей долучився до роботи Журавської археологічної експедиції Кабінету антропології ім. Хв. Вовка [22].

Під час німецької окупації, дякуючи самовідданій роботі працівників, на чолі з Сергієм Васильовичем Кочуком, музей вдалося цілком зберегти, і в перші повоєнні роки він розгорнув свою роботу. Станом на червень 1945 р. у музеї нараховувалося 1554 експонатів. Серед археологічних матеріалів збереглися «археологічна збірка неолітичної доби з обробленого каменю, речі скито-сарматської доби, переважно посуд та похоронні урни (з розкопок курганів проф. М.О. Макаренком)». Численною була й збірка речей із палеолітичної стоянки в околицях с. Журавка [23]. У археологічних фондах музею зберігся також керамічний матеріал «полів поховань» із могильника біля с. Журавка, виявлений у 1930 р. під час роботи Журавської археологічної експедиції [24] (рис. 2).

Щодо археологічної польової діяльності Новгород-Сіверського музею (створений у 1920 р.) протягом міжвоєнного періоду достовірно відомо лише те, що С.А. Гапеев, завідувач установи, в 1927 р. провів розвідки городищ давньоруського часу в околицях м. Путивль і с. Целіково [25]. Водночас можна припустити, що археологічні колекції установи були більшими та багатшими. На жаль, згідно із повідомленням директора Новгород-Сіверського музею 1946 року, всі археологічні колекції були знищені під час окупації, у музеї залишилася лише незначна кількість палеонтологічних знахідок [26].

Ніжинський окружний музей був заснований у 1927 р., його фундатором був І.Г. Спаський [27]. У міжвоєнний період музей не встиг розгорнути планових археологічних досліджень [28]. У перші повоєнні роки Ніжинський районний відділ народної освіти повідомляв, що в Ніжинському районі музею немає і ніяка робота у галузі археології не здійснюється [29].

За участі засновника та завідувача Сумським художньо-історичним музеєм Н.Х. Онацького протягом міжвоєнного періоду було досліджено 12 археологічних пам'яток. У 1924 р. він ініціював розкопки кургану «кіммерійської доби» в урочищі «Сергачівська могила» (м. Суми). В 1925 р. Н.Х. Онацький провів розвідки у с. Піщане (Сумська міськрада), в 1926 р. – розвідки неподалік ст. Золотницький (Сумський район) та розкопки неподалік с. Великий Прокіл і смт. Краснопілля (Краснопільський район), у 1927 р. – розвідки на різночасових городищах в околицях м. Ворожба, урочищі «Городок» (Білопільський район), с. Лучка (Липоводинський район). Протягом 1926–1929 років під методичним керівництвом М.О. Макаренка і за участі співробітників Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка за ініціативи Сумського художньо-історичного музею були проведені розвідки та розкопки в урочищах «Крейдище», «Сумське городище» (м. Суми), а також Піщанської й Краснянської груп курганів (с. Піщане) [30].

У 1939 р. зі структури художньо-історичного музею відокремлені матеріали археологічних, етнографічних і природничих колекцій для новоствореного краєзнавчого музею, мистецьке ж зібрання залишилося в Сумському художньому музеї. Краєзнавчий музей

у Сумах був майже знищений під час окупації, вціліла лише незначна частина музейних матеріалів. Установа розпочала організаційну роботу з кінця 1945 р., поступово відновлюючи свої фондові колекції – з археології, нумізматики, історії, геології, природи краю. Більша частина цих матеріалів станом на квітень 1946 р. була неінвентаризованою, оскільки довоєнні інвентарні книги музею не збереглися. За повідомленням директора установи Дмитра Андрійовича Завгороднього, серед незначної кількості археологічних музейних предметів (здебільшого невизначених і депаспортизованих) збереглися: «1. Кістка мамонта – 20 штук; 2. Бивні мамонта – 2 штуки, з яких один сильно пошкоджений; 3. Зуби мамонта – 12 штук; 4. Черепи стародавніх людей (ще не визначено яких саме); 5. Одна вирізка з могильника слов'янського походження XI–XII ст., в якій зберігся череп жінки з мідною обручкою на голові [ймовірно, з розкопок в урочищі «Крейдище»]; 6. Куски закам'янілого дерева; 7. Знаряддя праці періоду раннього та пізнього неоліту, а саме: кам'яні молотки та сокири – 5 штук; кам'яні долота – 2 шт.; один товкачик для розтирання зерна та важки для рибальських сітей; 8. Посуд скіфської і слов'янської доби: легкопошкоджений – 8 шт., битий посуд – 15 шт., чимала кількість черепків різних періодів, які повністю не розібрані і невизначені» [31]. Також у музеї зберігся давній плуг, знайдений у 1923 р. в торфовищі на глибині 5 м [32].

У м. Глухові ще в 1903 р. був утворений музей як «зібрання предметів місцевої старовини та мистецтв» (згодом Глухівський музей старовини й мистецтва, Глухівський округовий музей, у повоєнний час – Глухівський районний краєзнавчий музей) [33]. За участі співробітників Глухівського музею старовини й мистецтва протягом 1920–1930-х років було досліджено 80 різночасових археологічних пам'яток у межах сучасних Глухівського, Путивльського, Середино-Будського, Шосткинського, Ямпільського районів Сумської обл. та Ріпкинського, Семенівського та Новгород-Сіверського районів Чернігівської обл. Участь Глухівського музею в археологічних дослідженнях території України розпочалася лише з другої половини 1925 р. і спочатку була пов'язана з ім'ям В.А. Мальченка, який 10 квітня 1925 р. обійняв посаду завідувача установи. Протягом 1925–1926 років він оглянув городища в околицях сіл Ярославець, Есмань (Глухівський район), Литвиновичі (Кролевецький район) і курган неподалік м. Глухів, обстежив середньовічні пам'ятки міста, зокрема Глухівську фортецю, браму, жіночий монастир і палаци гетьманів. 20 жовтня 1926 р. посаду завідувача Глухівським округовим музеєм обійняв Я.М. Морачевський. Навесні 1927 р. він виїздив на місце виявлення місцевим селянином в околицях с. Вікторове крем'яної сокири. Влітку 1927 р. здійснив екскурсію до с. Пирогівка (Шосткинський район). Під час прокладання в Глухові водогону протягом 1926–1927 років систематично досліджувались «канави» (зокрема оглядав провалля на вул. Радянській і підвал зруйнованого будинку XVIII ст.), і речі, які були знайдені, поповнили колекцію музею. В 1928 р. дослідник провів рекогносцировки в південній частині Глухівщини. За невеликий час обслідував здебільшого поселення й стоянки кам'яного віку, реєстрував могили на території від с. Холопково вздовж р. Есмань до впадіння її в р. Клевень, далі по Клевені до впадіння її в р. Сейм, потім по Сейму до м. Путивль. 20 червня Я.М. Морачевський обстежив городище неподалік с. Вікторове (Глухівський район), 21 червня оглянув групу курганів в околицях с. Кочерги (Путивльський район), 22 червня обслідував городища «Городок», «Мазепин городок» і місцезнаходження «керамічного бою» неподалік

с. Ротівка (Путивльський район), 23 червня побував на залишках городища у с. Волокитине (Глухівський район), 24 червня – на городищі неподалік с. Воргол (Путивльський район), 26 червня – на городищі в с. Литвиновичі, 27 червня провів розвідки в урочищі «Білі береги» (Путивльський район), 28 червня дослідив курган в околицях хут. Чернобрівці (Глухівський район). Наприкінці липня Яків Михайлович ознайомився із городищами в околицях сіл Сваркове й Обложки (Глухівський район).

У 1929 р. спільними силами Глухівського, Конотопського, Сосницького музеїв і Кабінету антропології ім. Хв. Вовка під керівництвом М.Я. Рудинського була проведена Сеймська експедиція (з 20 червня до 14 липня). У її складі працювали співробітники Конотопського музею О.В. Маліношевський і Г.Г. Замовець, кореспондент Конотопського музею В.Я. Захарченко (м. Черешенки), завідувач Глухівського музею Я.М. Морачевський, співробітники Кабінету антропології М.Я. Рудинський і М.С. Мушкет. Експедиція оглянула узбережжя р. Сейм від Маркової до ст. Чаплина – Пересипок на Глухівщині та від сіл Духанівка – Камінь до сіл Червоний Ранок (Божок) – Ленінське (Спаське) на Конотопщині. Серед результатів експедиції відкриття нової пам'ятки доби неоліту–бронзи у с. Мар'янівка (Конотопський район), виявлення нового типу пам'яток доби неоліту на території болотної долини Сейму тощо. Частина матеріалів збагатила археологічні фонди Глухівського музею.

З 9 до 24 серпня 1929 р. Глухівський округовий музей влаштував «археологічну екскурсію типу рекогносцировки», участь у якій брали Я.М. Морачевський і студент Глухівського педтехнікуму С.О. Литвин. За цей час вони обстежили територію уздовж р. Клевень від с. Заруцьке до с. Сидорівка (Глухівський район), басейн річок Локня та Свіса до впадіння останньої в р. Івот, а також р. Івот від місця впадіння до р. Десна. В 1930 р. Я.М. Морачевський провів розвідки уздовж р. Ревня, а також повторне дослідження місцевості по р. Івот від ст. Ямпіль до с. Антонівка (Ямпільський район) і обстеження берегу р. Шостки в околицях с. Пирогівка [34]. В 1931 р. Глухівський музей організував чергові систематичні археологічні розвідки. Зокрема, у травні були досліджені околиці м. Глухова, виявлені багатошарові пам'ятки біля с. Нова Гребля. Протягом червня–липня Я.М. Морачевський оглянув околиці сіл Волокитине, Кагань, Ротівка Путивльського; Некрасове та Слоут Глухівського району; Воздвижинське, Ямпіль, Папірня Ямпільського району; Боровичі Середино-Будського району Сумської обл. та с. Бирине Новгород-Сіверського району Чернігівської обл. У липні–серпні була оглянута територія навколо смт. Вороніж, хут. Кабанячий, сіл Осьмаки та Лушняки Шосткинського району Сумської обл. [35].

Таким чином, археологічні фонди Глухівського музею значно збагатилися у міжвоєнний період. Проте репресивна політика радянської влади щодо української інтелігенції в 1930-х роках, а також Друга світова війна призвели до значних втрат. Так, у листі директора музею Н.П. Уварової 1945 року зазначалося, що в археологічному відділі переважали матеріали М.Я. Морачевського (знахідки 1928–1931 років), знаходився щоденник його експедиції, що містив легенди про городища регіону, а також розробки щодо частини зібраних матеріалів. Проте більша частина фрагментів кераміки та кременю перебували в нерозібраному стані [36]. У експозиції Глухівського музею в 1946 р. була представлена кераміка з багатошарових поселень і городищ в околицях сіл Воргол і Литвиновичі (Кролевецький район Сумської обл.), с. Волокитине (Глухівський район

Сумської обл.), які досліджував Я.М. Морачевський у 1928 р., а також бронзова бляха від котла, виявленого в урочищі «Під горою» (котел проданий у довоєнний час до Харківського музею, де й загинув у роки війни) [37] (рис. 3). Вірогідно, Я.М. Морачевський був репресований, бо його доля після 1933 р. невідома, можливо саме тому дослідник і

не встиг опрацювати матеріали багаторічних розвідок.

Наукова діяльність Конотопського музею у галузі археології протягом 1920–1930-х років була пов'язана з іменами М.Г. Вайнштейна, О.Ц. Поплавського, О.В. Маліношевського, В.Я. Захарченка. В 1924 р. М.Г. Вайнштейн здійснював нагляд за проведенням земляних робіт на Соборній площі міста. 29 червня 1927 р. О.Ц. Поплавський розкрив могилу (склеп) Розумовського у Воскресенській церкві м. Батурин. Ці роботи, які проводилися без відповідного дозволу Упрнауки УСРР і ВУАК і без відповідного практичного досвіду, викликали обурення зі сторони Чернігівського державного музею в особі М.Г. Вайнштейна та Київської інспектури охорони пам'яток у особі Ф.Л. Ерста. Постановою паритетної комісії 15 жовтня 1927 р. О.Ц. Поплавського було звільнено з правом займати невідповідальні посади в музейних установах [38]. З 1927 р. завідувачем музеєм був призначений О.В. Маліношевський, який розгорнув значні археологічні дослідження. У червні–липні 1929 р. дослідник взяв участь у Сеймській експедиції Кабінету антропології ім. Хв. Вовка. У 1930 р. було проведено розвідки вздовж узбережжя річок

Рис. 3. Археологічний матеріал із городища в околицях с. Литвиновичі. Дослідження Я.М. Морачевського 1928 року

Рис. 4. Вітрина з археологічними матеріалами з досліджень 1920–1930-х років. Конотопський музей

Сейм і Десна. У Посейм'ї головну увагу було зосереджено на урочищі «Хим» [39]. Протягом 1928–1931 років кореспондент Конотопського музею Василь Якович Захарченко провів розвідки в межах Буринського, Конотопського, Кролевецького, Шосткинського районів Сумської обл. та Борзнянського, Коропського, Сосницького районів Чернігівської обл., завдяки чому обстежено близько 50 різночасових археологічних пам'яток [40].

Станом на травень 1946 р. у фондах Конотопського історико-краєзнавчого музею зберігався численний несистематизований, неопрацьований археологічний матеріал –

«россыпь керамики, кремня и костей» [41]. Згідно із описом колекція музею у 1945–1946 роках містила головним чином матеріали, здобуті внаслідок археологічних досліджень Сеймської археологічної експедиції з вивчення передісторичної доби Чернігівщини, самостійних розвідок В.Я. Захарченка, а також розкопок О.В. Маліношевського, здійснених у 1930 р. в урочищі «Хим» (с. Заболотове). У фондах музею були представлені артефакти з околиць м. Борзна та с. Шаполівка Бортнянського району; сіл Бужанка, Вишеньки, Черешеньки, Нечаївка, Городище, Сохачі, Оболоння, Райгородок, Червоний Ранок Коропського району; сіл Синютин, Велике Устя, смт. Сосниця Сосницького району Чернігівської обл. та сіл Клепали, Дяківка Буринського району; сіл Духанівка, Жолдаки, Хижки, Мельня Конотопського району; сіл Камінь, Заболотове, Погоріловка Кролевецького району, с. Лушники Шосткинського району Сумської обл. [42]. У експозиції музею 1946 р. були представлені матеріали з безкурганного могильника – «полів поховань» в околицях с. Камінь, а також вітрина з різноманітними артефактами [43] (рис. 4). Невпорядкованість археологічної колекції музею була спричинена низкою факторів, серед яких не останню роль відіграли репресії щодо археологів. Олександр Володимирович Маліношевський був заарештований 22 лютого 1937 р., доля Василя Яковича Захарченка досі не з'ясована.

Путивльський музей був відкритий для відвідувачів 12 липня 1924 р. за сприяння П.М. Коренева [44]. Польові археологічні дослідження з метою вивчення історії місцевого краю та поповнення збірки Путивльського музею у міжвоєнний період проводили завідувачі установою Петро Максимович Коренев (1919–1934) та Дмитро Васильович Шарпов (1934–1937). За цей час обстежено щонайменше 80 археологічних місцезнаходжень, серед яких, палеонтологічна пам'ятка у с. Дич (Буринський район) [45], різночасові поселення доби енеоліту–бронзи між селами Литвиновичі – Воргол (урочище «Вишнева Гора»), в околицях с. Литвиновичі (урочища «Кустарник Черношин», «Страшунка», «Бор»; Кролевецький район), між селами Скуносове – Дич (урочища «Піщаний Бугор I», «Піщаний Бугор II»; Путивльський і Буринський райони), в околицях с. Корольки, між Софроніївським монастирем і с. Бунякине, біля м. Путивль (урочища «Низький груд», «Високий груд», «Нікольська гірка», «Західний схил Маслозаводської гірки», «Гірка на захід від Дитячого будинку № 2», «Коптева гора», «Пасіка», «Катань I–III», хут. Битень), с. Скуносове (урочище «Скотомогильник»), с. Кардаші, с. Пруди (х. Камаєв), с. Вегерівка («21 кілометр» залізниці Тьоткіно–Глухів), с. Волинцеве (колгосп торфартілі «Жара»), с. Бунякине, с. Чаплищі, с. Пересипки (урочища «Калинівка», «Дворище», «Довжик», «Лози»), с. Корольки (урочище «Дунаївка»), с. Мінакове, с. Латишівка, с. Зінове (урочище «Упуд» або «Хмельницького»), між селами Харівка – Зінове (урочище «Окоп», «Клади»), с. Сафонівка (урочище «Лиса Гора»), с. Октябрське (Вшивка), с. Волинцеве (урочище «Стани»), с. Жари (урочище «Червоне Озеро»), між селами Старі Гончарі – Волинцеве (урочище «Лави»), Старі Гончарі – Ширяєве, с. Харівка (урочище «Трифон»), с. Гірки (урочища «Дивина Гора», «Лиса Гора»; Путивльський район), с. Мар'янівка (Конотопський район), багат шарові поселення і городища епохи бронзи – скіфського часу біля с. Пересипки (урочище «Синичий бугор»), сіл Волинцеве, Старі Гончарі, Ширяєве, Липове (урочище «Городище Дзекунова»), Бунякине, Ховзівка, Литвиновичі (урочища «Городок», «Церковище»), Дич, городище давньоруського часу в м. Путивль, різночасові

городища в околицях с. Уцькове, хут. Шашино (1 верста від с. Уцькове), сіл Нова Слобода (урочище «Городок»), Гірки (урочище «Шечкове городище»), Юр'єве (урочище «Дороголевське городище»; Путивльський район), с. Крупець, хут. Козине (біля с. Крупець, Шосткинський район), м. Буринь, с. Глушець (нині у складі с. Піски), с. Ігорівка (Вигорівка) (навпроти урочища «Синичий Бугор»), між селами Жуківка – Черепівка (урочище «Кругла Гора», Буринський район), між селами Литвиновичі – Зазірки (урочище «Чортова Гора», Кролевецький район), м. Білопільля (урочище «Вирське городище», Білопільський район), с. Козацьке (Конотопський район), «поля похоронних урн» в околицях сіл Харівка, Пересипки (урочище «Дворище», «Калинівка»), Гірки (урочища «Дивина Гора», «Ліса Гора»), поховання доби бронзи біля с. Скуносове («Город простаков»), курганна група епохи бронзи в околицях с. Волин-

Рис. 5. Речі з могильника «слов'янської доби» на розі Шевченківської та Малої Монастирської вулиць м. Ромни, дослідженого М.М. Семенчиком у 1926 р.

цеве, кургани та курганні групи невизначеної культурної приналежності біля сіл Липове (дорогою на с. Нова Слобода), Кружок (Путивльський район), Мар'янівка, Зінове (Конотопський район) [46]. Колекції Путивльського краєзнавчого музею у роки війни були частково збережені. У перші повоєнні роки в експозиції установи можна було побачити, серед іншого, матеріали з городища в околицях с. Старі Гончарі [47].

Археологічні дослідження Роменського музею протягом 1920–1930-х років проходили в межах сучасних Гадяцького та Лохвицького районів Полтавської обл., Недригайлівського і Роменського районів Сумської обл., частково Талалаївського району Чернігівської обл. Розкопки були проведені на 14 з 54 досліджених пам'яток: у 1920 р. досліджено курган доби бронзи в с. Ведмеже, в 1923 р. – місцезнаходження із палеонтологічними знахідками в с. Басівка, (Роменський район), у 1924 р. – слов'янські городища в урочищах «Монастирище» (під керівництвом М.О. Макаренка) і «Підгородок», місцезнаходження XVII ст. на вул. Велика Монастирська (м. Ромни), в 1926 р. досліджено могильник на розі Шевченківської та Малої Монастирської вулиць ч(м. Ромни), в 1928 р. проведено розкопки на слов'янському городищі в урочищі «Панське», різночасових стоянках, городищах, курганних могильниках в урочищах «Городок», «Мурашчино», «Городище», с. Бодаква (Лохвицький район), смт. Недригайлів.

Під час окупації та відступу німецьких військ збірки Роменського краєзнавчого музею були значно пошкоджені й частково знищені. З відділу археології вилучені зразки кам'яного шліфованого знаряддя, інші музейні предмети археологічної колекції збереглися. Музею довелося двічі міняти приміщення, що вкотре негативно позначилося

на збереженості фондів установи. За повідомленням Михайла Мойсейовича Семенчика (завідувач Роменського музею в 1920–1938 та 1940–1945 роках) станом на липень 1945 р. у відділі археології експонувались матеріальні пам'ятки «поховань скорчених, скито-сарматської культури, культури полів поховання та слов'янської культури (городища та поховання)» [48], зокрема речі з могильника «слов'янської доби» на розі Шевченківської та Малої Монастирської вулиць м. Ромни, дослідженого в 1926 р. (намистини, шиферне прясельце, уламок витого бронзового персня) та кераміка черняхівської культури з поселення в околицях с. Коровинці (Недригайлівський район; дослідження 1923 р.) [49] (рис. 5).

Польові археологічні дослідження Охтирського районного музею місцевого краю протягом міжвоєнного періоду проводилися у формі розвідок і виїздів на місця випадкових знахідок. У 1928 р. завідувач установою М.М. Горват обстежив околиці с. Буймерівка та поселення в урочищі «Колода-Січка» біля с. Хухра (Охтирський район), у 1929 р. – різночасові археологічні пам'ятки біля сіл Зарічне (Тростянецький район), Литовка, Риботень, Хухра, хут. Скелька (Охтирський район), в околицях м. Охтирка (район «Юр'ївського цвинтарю», Охтирське дитмістечко, колишній монастир), між селами Кириківка та Пархомівка (Великописарівський район) [50]. У 1930 р. М.М. Горват провів розвідки на городищі та могильнику невизначеної культурної приналежності в околицях с. Журавне (Охтирський район) [51]. Станом на березень 1946 р. у музеї збереглося 22 порядкові номери археологічних експонатів, серед яких представлені як матеріали з розвідок М.М. Горвата, так і випадкові знахідки, які надійшли до музею у 1920–1930-х роках від місцевого населення. Зокрема, з урочища «Колода-Січка» в фондах музею знаходились бронзові кільця (одно ціле, кругле, у одному місці кінці роз'єднані, сіро-зеленого кольору; друге – уламок, напівкругле, зеленого кольору), знайдені в 1928 р. разом із бронзовими «площиками» для стріл і черепашками; монтаж 49 бронзових стріл (зеленого кольору, на кінці кожної стріли втулка для держачка), бронзова шпилька (довжина 12 см, із великою, плоскою головкою), знайдена у 1929 р.; із городища поблизу с. Журавне – уламок жорна чорнуватого кольору, поверхня ніздрювата, нерівна, відколотий у формі півкола (розмір 35x17 см); із багат шарового поселення в околицях с. Зарічне – глек слов'янський із гончарної глини, вигладжений, дно кругле, один бік приплюснутий, вінце відігнуте, без оздоблення, монтаж 20 уламків темно-сірого та чорнуватого глиняного посуду з наскрізними дірочками під вигнутим вінцем; із багат шарового поселення біля с. Буймерівка – 13 пряселечь ткацького верстата, глиняні, сірого кольору, в кожному просвердлена дірка (деякі з них круглі, а інші у вигляді груші, діаметр від 5 до 4 см), браслет бронзовий, без оздоблення, в одному місці кінці роз'єднані і закруглені спіралью (колір зеленувато-сірий, діаметр 6–4 см), браслет бронзовий, без оздоблення, колір зеленувато-сірий, намистина синього кольору, з білими опуклими крапками, намистина скляна синього кольору, чотирьох кутня, один кінець утворює правильний квадрат, довжина 1,5 см, намистина скляна продовгуватої форми, багатогранна синього кольору, довжина 1 см, монтаж 23 уламків глиняного посуду (деякі уламки мають орнамент у вигляді вдавнених рисочок). Серед випадкових знахідок у колекції збереглися молот кам'яний, шліфований, просвердлений, світло-сірого кольору (довжина 19 см, ширина 8 см), знайдений селянином під час копання піску в с. Литовка Охтирського

району; молот кам'яний, просвердлений, сірого кольору, шліфований (довжина 15 см, ширина 7 см) і молот кам'яний чорного кольору, один бік загострений, другий розбитий, шліфований із с. Рибальське Охтирського району; два великих уламки глиняного посуду темно-сірого кольору з орнаментом трипільської культури невідомого походження; скребок-збраряддя первісної людини з кременю, світло-жовтого кольору (довжина 8 см, ширина 5 см), знайдено біля с. Хухри в урочищі «Каландир» у 1934 р., скребок-ніж первісної людини з кременю, жовтого кольору (довжина 17 см, ширина 3 см), знайдений директором Ізюмського музею В.М. Сібільовим в урочищі «Бондариха» (Ізюмський район) і подарований Охтирському музею; нуклеус кременевий чорного кольору (ширина 5 см, довжина 14 см), знайдений на Волині; топірець кременевий

Рис. 6. Фрагменти кераміки з поселення в околицях с. Хухра. Дослідження М.М. Горвата 1928–1929 років

темно-сірого кольору доби неоліту (довжина 15 см, ширина 5 см); псалія для приборкання коня скіфського періоду [52]. В експозиції серед інших музейних предметів демонструвалися фрагменти кераміки з поселення в околицях с. Хухри [53] (рис. 6).

Загалом, стан археологічних колекцій музеїв Північного Лівобережжя у 1945–1946 роках відображав картину розвитку регіональної музейної археології й музейної справи в цілому першої половини ХХ ст. За участі музейних співробітників установ Чернігівської та Сумської областей у міжвоєнний період було зафіксовано і обстежено понад 400 археологічних пам'яток. Однак частина сформованих у 1920–1930-ті роки археологічних фондів була втрачена або значно пошкоджена. Станом на 1945–1946 роки колекції Чернігівського музею – регіонального центру археологічних досліджень – перебували у нерозібраному стані, найбільше постраждали саме ті музейні предмети, які були накопичені у міжвоєнні роки (переважно артефакти з розвідок співробітників на пам'ятках кам'яної та

бронзової доби); частково були збережені колекції археологічного відділу Остерського музею. Майже не постраждали під час Другої світової війни збірки Сосницького і Прилуцького музеїв. Зокрема, в Прилуцькому музеї збереглися цінні матеріали Журавської палеолітичної експедиції Кабінету антропології ім. Хв. Вовка. Станом на 1946 р. знищеними або такими, що не існували, вважалися археологічні колекції у Новгород-Сіверському та Ніжині. Практично цілком знищеними були й археологічні фонди Сумського музею. Частково збереглися археологічні знахідки з польових археологічних досліджень співробітників Глухівського, Конотопського, Путивльського, Охтирського музеїв. М.М. Семенчик, директор Роменського музею, охарактеризував археологічну колекцію музею в 1946 р. як здебільшого збережену. Водночас, біль-

шість археологічних матеріалів цього музею були у нерозібраному, частково депаспортизованому, неупорядкованому стані.

Причиною такого стану справ були як події війни й окупації (пожежі, бомбардування, «перекидання» музеїв з приміщень, пограбування), так і події, які передували Другій світовій війні – репресії проти української інтелігенції 1930-х років не дали змоги співробітникам музеїв опрацювати всі здобуті археологічні матеріали й ввести їх до наукового обігу. Показово, що в найкращому стані опинилася фонди саме тих установ, де у передвоєнні роки не був знищений інтелектуальний потенціал, не були звільнені співробітники (наприклад, Сосницький музей, у якому працював Ю.С. Виноградський; Роменський музей, де колекціями опікувався М.М. Семенчик).

Наведений фактичний матеріал, висвітлюючи аспекти історії розвитку музейної справи й археології України першої половини ХХ ст., може бути використаний для подальших досліджень долі музейних фондів, паспортизації старих музейних колекцій, залученню до наукового обігу широкого кола археологічних артефактів, які надійшли до музейних установ у міжвоєнний період і збереглися до сьогодні.

Джерела та література

1. Черненко О.С. Археологічне зібрання Чернігівського державного музею (1896–1948 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.С. Черненко. – К., 2005. – 19 с.; *Вона ж.* Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського (1896–1948 рр.) / О.С. Черненко // *Скарбниці української культури.* – Чернігів, 2007. – Вип. 9. – (Спецвип. 1). – 136 с.
2. Арендар Г. Чернігівський історичний музей у 20–90-ті роки / Ганна Арендар, Світлана Лихачова // *Родовід.* – 1996. – № 2. – С. 45–59.
3. Синельник І.С. Некоторые аспекты формирования фондов Черниговского исторического музея им. В. Тарновского / Ирина Сергеевна Синельник // *В мире науки и искусства: Вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: Материалы международной заочной научно-практической конференции.* Ч. I. – Новосибирск, 2012. – С. 17–23.
4. Ігнатенко М.М. Охорона та вивчення історико-культурної спадщини Чернігівщини у повоєнні роки / М.М. Ігнатенко // *Україна і Росія в панорамі століть.* – Чернігів, 1998. – С. 332–335; *Він же.* Розвиток історичного краєзнавства на Чернігівщині у другій половині ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / М.М. Ігнатенко. – Х., 2004. – 20 с.
5. *Калібовець С.М.* Відбудова та діяльність культурно-освітніх закладів Лівобережної України (1943–1950 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / С.М. Калібовець – К., 2010. – 17 с.; *Він же.* Відродження музейних установ та діяльність на завершальному етапі Великої Вітчизняної війни і в роки четвертої п'ятирічки / С.М. Калібовець // *Українознавство.* – 2008. – № 1. – С. 136–142; *Він же.* Стан музейної справи в Україні 1943–1950 рр. / С.М. Калібовець // *Проблеми історії та історіографії України.* – К., 2008. – С. 45–50.
6. Яненко А.С. Археологічні колекції музеїв Чернігівщини у 1945–1946 рр. (за матеріалами архіву М.Я. Рудинського) / А.С. Яненко // *Сіверщина в історії України : Збірник наукових праць.* – К. ; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 531–535.
7. До регіону Північного Лівобережжя України автором включено територію в межах сучасних Чернігівської та Сумської областей.
8. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАН України), ф. 30, спр. 68, 218 арк.
9. Пудовкіна А.С. Музейна археологія Чернігівщини у 1920-х – першій половині 1930-х рр. / А.С. Пудовкіна // *Ніжинська старовина.* – К., 2010. – Вип. 10 (13). – С. 126–135.
10. Василь Якович Захарченко у 1936 р. обіймав посаду наукового співробітника Чернігівського історичного музею, з 1939 р. він став завідувачем Сосницького музею [див.: Пудовкіна А.С. Глухівський музей в археологічних дослідженнях 1920-х рр. / А. С. Пудовкіна // *Сіверщина в історії України.* – К. ; Глухів, 2010. – Вип. 3. – С. 162–163].

11. Зауважимо, що 25 грудня 1937 р. Чернігівський музей надіслав до ПМК запит із приводу невиконання умови щодо передачі музею належних палеонтологічних і археологічних матеріалів. 14 січня 1938 р. М.І. Ячменєв (на той час директор ПМК) наклав резолюцію на запит: «т. Мовчановському. Передать материалы стоянки Робочего рва [Чулатів II]» (НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 626, арк. 39–40). Можна припустити, що матеріали врешті-решт поповнили археологічні фонди Чернігівського музею.
12. *Черненко О.С.* Археологічна колекція... – С. 55–57.
13. *Дмитренко Н.М.* Археологічні дослідження місцевих музеїв Північного Лівобережжя (у 20-х рр. ХХ ст.) / Н.М. Дмитренко // *Сіверщина в історії України*. – К. ; Глухів, 2009. – Вип. 2. – С. 198–201.
14. *Пудовкіна А.С.* Музейна археологія... – С. 126–135.
15. *Дмитренко Н.М.* Щоб пам'ятали... (Трагічні долі провінційних музейників Північного Українського Лівобережжя 20–30-х років ХХ ст.) / Н.М. Дмитренко // *Ніжинська старовина*. – К., 2010. – Вип. 10 (13). – С. 157–164; *Яненко А.С.* Археологічні колекції... – С. 531–535.
16. *Яненко А.С.* Археологічні колекції... – С. 531–535.
17. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 22.
18. Там само, арк. 24 зв. – 25 зв.
19. Там само, арк. 24 зв. – 25 зв.; ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
20. Там само, ф. ВУАК, спр. 309/24, 31 арк.; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 243, од. зб. 1171, арк. 11 зв. – 14.
21. НА ІА НАН України, ф. ВУАК, спр. 309/24, 31 арк.; ІР НБУВ, ф. 243, од. зб. 1171, арк. 11 зв. – 14.
22. Експедиція зосередила свою роботу, головним чином, на палеолітичній стоянці, яка була відкрита Андрієм Михайловичем Вороним влітку 1927 р. (див.: НА ІА НАН України, ф. І, спр. 434г, арк. 58). До складу Журавської палеолітичної експедиції 1930 р. увійшли: Михайло Якович Рудинський (керівник; завідувач палеонтологічним відділом Кабінету антропології), Володимир Іванович Крокос (дослідник-геолог; професор кафедри геології і палеонтології Київського інституту народної освіти), Андрій Михайлович Вороний (асистент-геолог; співробітник Кабінету антропології), Петро Митрофанович Піневич (асистент-переісторик; співробітник Маріупольського музею), Василь Іванович Маслов (фотограф; завідувач Прилуцьким музеєм), Олександр Кузьмич Тахтаї (практикант; співробітник Полтавського музею), Юрій Григорович Каневський (практикант; співробітник Прилуцького музею), М. Потьомкін (практикант), Боровицький (топограф) (див.: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 6, спр. 9091, арк. 50).
23. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 34 зв. – 35 зв.
24. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
25. *Пудовкіна А.С.* Музейна археологія... – С. 126–135; *Яненко А.С.* Археологічні колекції... – С. 534.
26. *Яненко А.С.* Археологічні колекції музеїв Чернігівщини у 1945–1946 рр. (за матеріалами архіву М.Я. Рудинського) / А.С. Яненко // *Сіверщина в історії України : Збірник наукових праць*. – К. ; Глухів, 2013. – Вип. 6. – С. 531–535.
27. *Дубровський В.В.* Музеї на Україні / В.В. Дубровський. – Х. : Державне видавництво України, 1929. – 60 с.
28. *Дмитренко Н.М.* Археологічні дослідження... – С. 198–201.
29. *Яненко А.С.* Археологічні колекції... – С. 534.
30. *Пудовкіна А.С.* Музейна археологія... – С. 126–135.
31. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 5–5 зв.
32. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
33. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 172, арк. 229.
34. *Пудовкіна А.С.* Глухівський музей... – С. 330–332.
35. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 74–89.
36. Там само, арк. 42–42 зв.
37. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
38. *Білокінь С.І.* В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст / Сергій Білокінь. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – 286 с.
39. *Яненко А.С.* Археологія в Конотопському округовому музеї та у долях його завідувачів впродовж 1920-х – на початку 1930-х рр. / А.С. Яненко // *Конотопські читання*. – Конотоп, 2010. – Вип. І. – С. 139–147.
40. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 72–74 зв.

41. Там само, арк. 7.
42. Там само, арк. 72–74 зв.
43. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
44. Пудовкіна А.С. Музейна археологія... – С. 126–135.
45. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 6, спр. 2320, арк. 26.
46. Лепюшкін О.Д. Директор Путивльського краєзнавчого музею Дмитро Васильович Шарапов / О.Д. Лепюшкін // Путивльський краєзнавчий збірник. – Путивль, 2009. – Вип. 5. – С. 185–216.
47. НА ІА НАНУ, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
48. Там само, ф. 30, спр. 68, арк. 17.
49. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.
50. Там само, ф. ВУАК, спр. 327/5, 4 арк.
51. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1482, арк. 100.
42. НА ІА НАН України, ф. 30, спр. 68, арк. 166–167 зв.
53. Там само, ф. 12, спр. 150а, 16 табл.

Яненко А. Археологічні колекції музеїв Північного Лівобережжя України в 1945–1946 роках у контексті історії музейної археології міжвоєнного періоду

У статті розглядається стан археологічних колекцій музеїв Північного Лівобережжя України в 1945–1946 роках. Ступінь збереженості археологічних фондів, склад і питання походження експонатів Чернігівського, Остерського, Сосницького, Прилуцького, Новгород-Сіверського, Ніжинського, Сумського, Глухівського, Конотопського, Путивльського, Роменського, Охтирського музеїв висвітлюється у контексті історії польової музейної археології міжвоєнного періоду.

Ключові слова: археологічні колекції, музейна археологія, історія археології, міжвоєнний період, повоєнні роки, Чернігівська область, Сумська область.

Яненко А. Археологические коллекции музеев Северного Левобережья Украины в 1945–1946 гг. в контексте истории музейной археологии межвоенного периода

В статье рассматривается состояние археологических коллекций музеев Северного Левобережья Украины в 1945–1946 гг. Степень сохранности археологических фондов, состав и информация о происхождении экспонатов Черниговского, Остерского, Сосницкого, Прилуцкого, Новгород-Северского, Нежинского, Сумского, Глуховского, Конотопского, Путивльского, Ромненского, Ахтырского музеев освещается в контексте истории полевой музейной археологии межвоенного периода.

Ключевые слова: археологические коллекции, музейная археология, история археологии, межвоенный период, послевоенный период, Черниговская область, Сумская область.

Yanenko A. Archaeological collections of museums of North Left-Bank Ukraine in 1945–1946 from the perspective of history museum archaeology during the interwar period

In the article the condition of the archaeological collections of the museums of North Left-Bank Ukraine in 1945–1946 is examined. The extent of safe keeping of archaeological stocks, organization and information about the exhibit origin of Chernihiv, Oster, Sosnytsya, Pryluky, Novhorod-Siverskiy, Nizhyn, Sumy, Hlukhiv, Konotop, Putyvl, Romny, Okhtyrka museums are elucidated in terms of history museum field archaeology in interwar period.

Key words: archaeological collections, museum archaeology, history of archaeology, interwar and postwar periods, Chernigiv Region, Sumy Region.

[надійшло до редакції: 27.08.2014 р.]